

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ МОРАЛЬНОГО ІМПЕРАТИВУ АВТОРА

Модним сьогодні стало словосполучення «європейська держава». На запитання «Камо грядеши?» відповідь одна: «В Європу!» А звідки йдемо? Хто ми? Щоб кудись іти, треба звідкись вийти. Думаємо, що для того, щоб стати європейцем, треба спочатку стати українцем. Фундаментом для будівництва майбутнього повинна бути духовність, громадська свідомість, національна гідність, демократичні позиції, всебічна освіченість, а не матеріальна перенасиченість.

Хто піднесе у XXI столітті «сволок «української хати» на вселенську висоту»? [1, 97]. Хто будуть ці нові носії «культури відкритої»? [1, 97]. Які орієнтири будуть у нового покоління?

«Нині українська культура перебуває в безпрецедентно відкритому соціальному просторі, і в цьому її без перебільшення всесвітньо-історичний шанс» [1, 151]. Принципове завдання культури, освіти допомогти молоді відбутися, включитися в світовий культурний та інтелектуальний простір і цим самим використати свій історичний шанс. І в цьому мають допомогти твори класиків, бо, як підкреслює Ростислав Чопик: «Класика мусить жити! Не з

самої поваги до класиків. Вона мусить жити для нас. Ми потребуємо досвіду тих, хто творили отут, перед нами, на оцій же землі І естетичного, й етичного, екзистенційного – всього. Ще й поговів! Адже наше письменство завше було твердиною українського духу. Наші класики – каста його жреців. Їхня спадщина є не останнім знаряддям національної ідентифікації. І в просторі, і в часі» [2, 4-5].

А «що дасть нам силу?» Це ще одне з класичних українських питань – сформульоване понад вісімдесят років тому Лесею Українкою, котра й відповіла на нього, власним життям і творчістю: заселивши заборонену й переслідувану мову ... цілим пантеоном персонажів світової культури, від героїв гомерівського епосу до пророка Мохаммеда, Дон Жуана й масачусетських пілігримів...» [1, 97].

Осягнення творчості Лесі Українки має допомогти нам з'ясувати істинну ідейно-мистецьку цінність нашої літературної класики. Видається надзвичайно важливим відшукати в житті і творчості митця зерно правди, а також зрозуміти, що саме сьогоднішня людина, а тим більше молода, може взяти з його творчості для свого самоусвідомлення, для формування свого власного світосприйняття.

І тому, звертаючись до творчості української письменниці, вчимося у неї, у першу чергу, силі духу, без віри в яку важко вижити в нашому жорстокому світі. Леся Українка – одна з найоригінальніших письменників світу. Її літературна спадщина віддавна володіє здатністю втікати від часу. Незламність духу і готовність до самопожертви притаманні багатьом персонажам Лесі Українки. Її улюблений герой – це людина опору, котра протистоїть поневоленню в будь-яких його формах, а в межовій ситуації вибору між підневільним життям і смертю обирає смерть. У вірші «Мрії» з циклу «Кримські відгуки» Леся Українка згадує образи, що захоплювали її з дитинства:

*Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляли люто: «Здайся!»
Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!» [3, т. 1, 159].*

Практично у кожному її вірші звучить: «Contra spem spero» як інваріант. Стоїцизм і мужність ліричного «я» – прикмета майже всіх її героїв.

*Я була малою горда, –
Щоб не плакати, я сміялась [3, т. 1, 154].*

Її герої часто проходять через сумніви, зневір'я, а часом і покору, а відтак утверджуються у спротиві, оптимізмі, вірі й боротьбі. Вона прагне визначеної позиції.

*Гей, царю тьми!..
«Хай буде тьма!» - сказав ти, – сього мало,
Щоб заглушить хаос і Прометей вбить.
Коли твоя така безмірна сила,
Останній вирок дай: «Хай буде смерть!» [3, т. 1, 142].*

«Драматургія Лесі Українки стала (і залишається!) практично єдиним, органічно українським за художньою мовою і духовною проблематикою, поетичним організмом, який і ріс, і виростає, і, головне, виріс з одеж ужитково-мистецького мислення, що однойменний народ оберігало. Слово Лесі заповнялося народ ро с т и т и» [4, 5] – стверджує Григорій Штонь. І з цією думкою не можна не погодитися. Леся Українка і її творчість є і залишається всечасною.

Незламністю наділяє поетеса героїв драматичних творів, які є виразниками авторського світосприйняття. Ідеал нескореного борця втілений в образі Антея з драми «“Оргія»». Герой «переростає своє оточення, але він не відмовляється від свого страшного обов'язку – проповідувати в пустелі» [5, 7]. Розпростертий – але не подоланий... Як переконливо підкреслює Володимир Панченко у статті «Я не буду загрозувати переходом в чужу літературу...», Антей: «Не подоланий – бо є (повинно бути!) в людині щось таке, що перевершує її власні можливості, змушуючи жити через «не можу» [5, 18].

У цьому зв'язку привертає увагу вживання в словесних характеристиках відповідних персонажів лексичного ряду, пов'язаного із семантикою стійкості, упертості, неможливості зламатися,

зігнутися. Показовим є і діалог між героями драми «Руфін Прісцілла»:

Руфін:

...Ох, ся тверда душа! Упертий розум!

Чом я не міг зломити їх?

Прісцілла:

Ні, любий,

не треба їх ламати, та й не може

зламати людська воля те, що Бог

створив незламним [3, т. 4, 288]

Тематика драматургії Лесі Українки пов'язана з мотивами кровної солідарності, родинного зв'язку, сімейною символікою. Не випадково такі поняття, як Батьківщина, Вітчизна, патріот, походять від слів зі значенням «батько», а етимологія слова «нація» походить від латинського – «рід», «плем'я».

У драматичних творах Лесі Українки, присвячених темі національної неволі, присутній мотив роду в його символічному зв'язку з нацією. В «Кассандрі» тему національного поневолення втілено в історії загибелі правлячої родини. Кассандра в розмові з молодшою сестрою Поліксеною наголошує на сімейних обов'язках, звертається до почуттів родинної вірності й прив'язаності. Вона нагадує зарученій з Ахіллесом сестрі, що її наречений убив їхнього брата. Одружуючись із тим, хто прийшов на Троянську землю з військом, Поліксена, зраджує свою родину. Вона розділить долю, котра чекала на троянських жінок, у разі поразки їхнього війська – вони стали полонянками ахейців. Діти троянок, народжені в полоні, продовжили не їхній рід, а рід переможців, убивць чоловічої частини їхньої рідні по материнській лінії. Тому Кассандра в час загибелі Трої воліє бачити троянок мертвими, ніж полоненими.

Мотив родинної вірності як морального імперативу присутній у багатьох драматичних творах Лесі Українки. Прив'язаність до сім'ї, відданість родинним зобов'язанням становить характерну рису її героїв.

Руфін воліє безневинно загинути разом з коханою дружиною, аніж зректися її.

*...Авжеж, Прісцілло,
хоч зрадила мене ти для Христа,
та я тебе не зраджу ні для кого
і ні для чого [3, т. 4, 147].*

Оксана («Болриня») гине з туги за Батьківщиною, а проте залишається вірною подружньому обов'язкові, не кидає чоловіка й лишається в Москві.

Слід зауважити, що підкреслений мотив вірності присязи протиставляє образ Оксани, вірної законним шлюбним зобов'язанням, поведінці Степана, чие небажання відступитися від присяги руйнує природну родову й національну солідарність. Можна погодитися з думкою Ростислава Чолика, що героїня помирає «не лише від ностальгії. – Її від каєття, що з вини таких, як вона і Степан (шабель, приржавілих до піхов), з України стане Руїна» [2, 183].

В образах Оксани і Степана письменниця дала два типи ментального особистісно-психологічного переживання національної ідеї. Неможливість повноцінного служіння Батьківщині, пригніченість духовного життя, безперспективність існування породжують абсурдність буття. Але в той же час абсурдність буття Оксани і Степана в «чужому світі» руйнується національною ідеєю, яка живе в свідомості героїв не тільки як ідея національної totoжності, людської ідентифікації, а постає своєрідною надією життя, служіння якій виправдовує людське існування, знімає його абсурдність у цьому світі. Саме ця надія освітлювала життєвий шлях самої художниці слова.

Світосглядіві Лесі Українки була близькою доктрина визволення через розум. Усі персонажі її драм, яких можна вважати виразниками авторських думок, висловлюють віру в людський розум, в силу знання як джерела вільного духу, особистої свободи і відповідальності. Спраглий волі Неофіт-раб («В катакомбах») жадає віри в ту святую силу:

*Що розум просвітить у найтемніших
і всіх людей збере в громаду вільну
без пастиря-дозорця і без пана... [3, т. 3, 259].*

Неофіт-раб, вигукуючи в лице Єпископу:

*А я їду за волю проти рабства,
я виступлю за правду проти вас! [3, т. 3, 262] –*

формулює для нас неподільність свободи, – соціальна, національна, духовна скутість – це уже несвобода, з якою людина не змиритись ніколи.

Річард Айрон («У пуші») нагадує мету колишнім однодумцям боротьби:

*Бо якщо ми не думку боронили,
То я не знаю, за що ми боролись [3, т.5, 29].*

В життєвій історії скульптора письменниця висловила драму українського митця, для якого загальна дилема «художник – юрба» стократно загострювалася контекстом національного історичного шляху.

Мотив родової честі був для Лесі Українки концептуально істотно важливим: «У нас з тобою є спільна риса: почуття товариства і братерства не тільки для своїх, але й для чужих, не знаю, що заложило його в нас, виховання чи природа, тільки в нас воно дуже розвинуте»... [3, т.10, 405], – писала вона до сестри Ольги Косач із Ялти.

Оксана Забужко підкреслює, що визначною рисою Лесі Українки є «шляхетність... не як естетський «аристократизм духу» і навіть не як ортега-і-гасетівську «культуру зусилля» на противагу масовій пасивності, а в щонайбуквальнішому, поки що, значенні слова – як родовитість, великопанськість... [6, 11]. Риса екзотична в українській культурі двох останніх століть. Але існує сумісний вимір шляхетства: свідомість родового спадку як категоричний імператив поведінки. Такою свідомістю Леся Українка наділена була значною мірою.

Згадаймо, що обидва прізвища достатньо старовинні й високо-родні, а Косачівське генеалогічне дерево сягає XIV ст. – до засновників Герцеговини (герцогське походження від боснійського правителя Стефана Косачі, який одержав цей титул 1444 р. від імператора Фрідріха).

«3-поміж усіх діячів нової української культури вона, чи не єдина по-справжньому «сімейно закорінена», обросла, як щільно переплетеним за кілька генерацій корневищем, щонайтиснішими, безпосередньо формуючими особистість кровними сув'язями, видимою й невидимою духовною присутністю братів і сестер».

дядьків і тіток, численних «славних прадідів», що з коліна в коліно лінійно-жорстко запрограмовують нащадків... на фатально невідворотний етос (саме етос, а не етикет, – суперечність між ними стане однією з тем «Камінного господаря!») – «кодекс честі» [6, 15].

А це завжди неминучі обмеження особистої свободи, що пояснює її самопожертву, зречення прямої вигоди там, де вона вступає в суперечність із заповідями морального кодексу предків. Вона мала суто шляхетну проєкцію свого «я» у світ, яку не всі розуміли. Їй закидали, що вона «не доросла» до модернізму (матір'ю якого вона, об'єктивно, й була) через те, що боялася публічності – оприлюднення в творах свого особистого. Дорікають Лесі Українці за приховання «білоруського роману» (інтимна лірика, присвячена Сергію Мержинському, ніколи не публікувалася за життя). Їхні взаємини влібиті в поезіях «Порвалася нескінчена розмова», «Твої листи завжди пахнуть зов'язлими трояндами...», «Хотіла б я тебе, мов пшоц, обняти», «Я бачила, як ти хилився додолу»...

Леся Українка написала «Одержиму» в Мінську протягом однієї ночі біля ліжка вмираючого Сергія Мержинського. У листі до Івана Франка від 13 січня 1903р. вона написала про свій стан, у якому було створено поему: «Ви он кажете, що в моїй «Одержимій» енічний тон не витриманий, що навіть і вона лірична. Діло сьогодні пішло на щирість, то признаюся Вам, що я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогеї. Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: «J'en ai fait un drame...» («Я з того створила драму...» – франц.). Отже, і надо мною фатум. То досить страшний фатум, бо він зміняє діла в слова! Коли моя Одержима розбила голову слугі синедріону, так зате у всіх моїх знайомих голови і досі цілі, та, певне, й будуть цілі, наскільки то від мене залежить» [3, т.12, 18].

Її приписували «культуру сорому» («що люди скажуть»). Треба зовсім не знати шляхетської культури, щоб не розгледіти суто аристократичну гординю, генетичну погорду до всякого «духу капіталізму», який, у кінцевому підсумку, й велить авторам уже не духовних скарбів, а духовної продукції, товару, за власними словами Лесі Українки, «стати на торжищі» і виложити все, що має

[3, т.11, 100]. Тут дається взнаки той «королівський» гонор, який предками норматив моральної поведінки Це душевна самодисципліна. Леся написала в листі до Н. Кибальчич від 18 09.1909р. «Взагалі я волю, щоб моє приватне життя, як життя взорової римської матрони, було «світові» невідоме» [3, т.11, 289].

Це знак воістину надлюдської душевної самодисципліни, «каскези». Додамо, що без такої аскези, такої «сили духу» абсолютно немислимо було б виграти ту «тридцятилітню війну», залишити по собі той корпус текстів, з Лариси Косач стати Лесею Українкою.

Леся Українка, її творчість була і є в авангарді тих, хто відчуває, що літературні і філософські шукання висувають на передній план особистість, індивідуальність, її світосприйняття, настрої, бажання, мрії, пошуки нею свого «я».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Забужко О.С.* Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х - К.: Факт, 2001. - 340 с.
2. *Чопик Р.* Переступний вік: (Українське письменство на зламі XIX - XX ст.). - Львів; Івано-Франківськ: Лілея -НВ, 1998. - 196 с.
3. *Українка Леся.* Зібр. творів: У 12 т. - К.: Наук.думка, 1976-1979.
4. *Штонь Григорій.* Життєсущий талант // Слово і час. - 2001. - №2. - С. 4-5.
5. Дзеркало: Драматична поема Лесі Українки «Оргія» і роман Володимира Винниченка «Хочу!» / Упорядник Володимир Панченко. - К.: Факт, 2002. - 320 с.
6. *Забужко Оксана.* Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема // Слово і час. - 2001. - №2. - С. 6-18.